



## ВИКОНАННЯ НАУКОВИХ ДОСЛІЖЕНЬ ЗА ДЕРЖАВНІ КОШТИ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

**Олена Орлюк,**  
*директор НДІ інтелектуальної власності АПрНУ,  
доктор юридичних наук*

Стратегія України у галузі розвитку науки, технологій та інновацій, що передбачає створення національної інноваційної системи, повинна розглядати використання інтелектуальної власності як одне з основних завдань активізації інноваційної діяльності. Об'єкти інтелектуальної власності повинні слугувати основою легального ринку науково-технічних результатів та бути базою для створення конкурентоспроможної вітчизняної промисловості. У цьому напрямі актуальним питанням стає використання результатів науково-технічної діяльності, отриманих в рамках виконання робіт за державними контрактами.

Вибір індустріальними країнами державних пріоритетів у наукових дослідженнях та чітке визначення механізмів їх реалізації виступає однією з основних тенденцій останніх десятиріч у науковій сфері. Це обумовлюється, перш за все, обмеженістю ресурсів та високою вартістю наукових досліджень. Відповідно, основоположним принципом реалізації державної науково-технічної політики повинна виступати концентрація ресурсів на пріоритетних напрямках розвитку науки і техніки, з розв'язанням, у

тому числі, проблем правової охорони та захисту результатів наукових досліджень, які часто є собою об'єктами інтелектуальної власності.

Зрозуміло, що під час створення наукового продукту мова не йде про підприємницьку діяльність, оскільки відсутня одна з базових її складових — отримання прибутку. Однак отриманий результат НДДКР може стати об'єктом комерціалізації. Саме тому важливою є роль держави на етапі як створення наукового продукту, так і подальшої його комерціалізації. Оскільки за відсутності державної підтримки ризику проходження цієї стадії інноваційного проекту будуть невинновданно високими. До того ж інвестор на першому етапі комерціалізації не готовий вкладати кошти.

Тому доцільним виглядає постановка питання про створення засад державно-приватного партнерства щодо відношення результатів науково-технічної діяльності. До того ж держава вкладає кошти на ризиковій стадії проекту, а інвестори разом з розробниками потім доводять науковий продукт до ринку та повертають свої витрати. Для держави за таких умов важливими є не лише пряме повернення коштів у вигляді



## ПРАВО ТА ІННОВАЦІЇ

податків та інших відрахувань до бюджету, але і непрямі, такі, як створення робочих місць, вирішення соціальних та екологічних проблем. Саме тому переважна кількість фахівців стоїть на позиції, що повинна будуватися нормативно-правова база державно-приватного партнерства за реалізації проектів, що відіграють вирішальну роль у вирішенні цієї проблеми [1].

Аналізуючи досвід розвинених країн, можна відмітити, що до основних тенденцій розвитку законодавства про інтелектуальну власність та практики його застосування поряд з іншими ключовими напрямками відноситься лібералізація відносин у сфері використання результатів, отриманих під час виконання наукових досліджень за рахунок коштів бюджетів та громадських фондів.

Найбільш яскраво це проявляється у США, у більш стриманих формах — на загальноєвропейському рівні, найменші зміни відбуваються на національному рівні в європейських країнах та в Японії.

Слід відзначити, що посилення рівня патентної охорони на результати НДДКР, створені за рахунок або за участю коштів бюджету або громадських фондів, пов'язано із захистом суспільних інтересів під час використання отриманих результатів НДДКР. Водночас спостерігається тенденція, за якої компанії, що беруть участь у таких розробках, часто зацікавлені не в отриманні патенту на своє ім'я, а у збереженні отриманих результатів у секреті (наприклад, в якості ноу-хау). Досить часто компанії намагаються нав'язати таку поведінку дослідникам.

Однак засекречування результатів суперечить основній функції досліджень, що здійснюються за бюджетні ресурси, тобто кошти платників податків, та громадських фондів. Оскільки однією з основних функцій таких досліджень є отримання та розповсюдження нових знань через опублікування, тобто створення максимальних умов для вільного доступу будь-яких зацікавлених осіб та широкої громадськості в цілому. Водночас повна публікація результатів досліджень перешкоджає отриманню доходу від їх використання та комерціалізації. І саме патентноохорона забезпечує можливість досягнення компромісу. До її переваг можна віднести як публікацію ключових відомостей щодо нового технічного рішення, так і можливість публікації результатів, оскільки наявність патентної охорони дає деякі, хоча і неповні, гарантії від несанкціонованого використання.

Політика найбільш розвинених країн у сфері правового забезпечення та реалізації прав держави на результати науково-технічної діяльності, що фінансується із державного бюджету, свідчить про низку ключових моментів:

- зусилля урядів спрямовуються, перш за все, на підвищення конкурентоспроможності національної промисловості за рахунок скорішого освоєння результатів НДДКР, що фінансуються державою;
- в усіх цих країнах переважає тенденція закріплення виключних прав на результати НДДКР, що фінансуються державою, за виконавцем (науково-технічною



корпорацією, установою, університетом, дослідницьким інститутом) або за її автором. Закріплення прав за державою можливе у США, але така можливість використовується дуже рідко. У тому числі це стосується результатів інтелектуальної діяльності, отриманих під час розробки продукції військового, спеціального та подвійного призначення. В інших країнах законодавство не передбачає можливості закріплення виключних прав безпосередньо за державою, але це може бути зроблено через спеціальні організації або агенції. Наприклад, у Великобританії цю роль протягом 20 років відіграла Британська технологічна група, в Японії — J I T A [2].

Намагання закріплення за державою виключних прав на всі результати НДДКР, що фінансуються з бюджету, здійснювалися у США, Великобританії (тобто країнах англосаксонської системи права), а також у Японії. Але призводили незмінно до негативних наслідків, що зумовило уряди цих країн відмовитися від продовження такої політики.

У свою чергу аналіз європейської практики у сфері комерціалізації технологій, створюваних за бюджетні кошти, доводить, що в останні роки суттєво змінилися підходи щодо визначення власника на такі об'єкти інтелектуальної власності. Наведені норми чинних законів окремих країн Європи дозволяють констатувати, що там відсутній єдиний уніфікований підхід щодо закріплення права власності на результати досліджень, викона-

них за рахунок або із залученням бюджетних коштів [3].

У більшості європейських юрисдикцій такі права належать державній дослідницькій організації, що є працедавцем дослідника. Наприклад, такий підхід закріплений у законодавстві Австрії, Бельгії, Данії, Франції, Німеччині, Іспанії, Греції, Ірландії, Португалії, Великобританії. За дослідниками, у такому разі, закріплено право на отримання ліцензійних платежів (роялті). Хоча підходи щодо визначення розміру платежу варіюються: від виплати повного розміру належного роялті досліднику до дольового розподілу між дослідником та державною дослідницькою організацією (ДДО).

Наприклад, у Фінляндії організація не отримує нічого (хоча відмічають, що планується зміна законодавства, яка потягне за собою передачу прав на об'єкти інтелектуальної власності науково-дослідним інститутам). До того ж у Фінляндії здійснюється загальнонаціональна державна політика у сфері інноваційної діяльності [4]. Керівну роль у реалізації програм підтримки наукових досліджень та розробок у країні відіграє Національне управління інформаційних технологій Фінляндії (Finland's National Technology Agency — Tekes). Його головним завданням є щорічний розподіл коштів державного бюджету у розмірі 400 млн.євро за різними програмами університетів, компаній та наукових інститутів. Ці програми, що представляють особливий інтерес для розвитку інформаційних та інноваційних технологій, охоплюють усі сектори НДР. Крім того, Tekes сприяє укріпленню зв'язків



## ПРАВО ТА ІННОВАЦІЇ

між науково-дослідними інститутами і компаніями, спрощуючи передачу знань між державним і приватним сектором.

Подібна ситуація спостерігається і в інших скандинавських країнах, які вважаються лідерами на європейському ринку інноваційних продуктів. Наприклад, у Швеції права на ІВ також поки належать досліднику, а розподіл роялті між ним та ДДО здійснюється на підставі домовленостей, одержаних внаслідок переговорного процесу.

У низці країн розподіл ліцензійних платежів (роялті) між дослідниками та ДДО визначається політикою ДДО у галузі інтелектуальної власності (Австрія, Німеччина, Ірландія, Португалія, Великобританія). В Іспанії у ДДО не університетського типу розподіл роялті здійснюється рівними частками між ДДО, винахідниками та Радою правління, який перерозподіляє свою долю відповідно до встановлених критеріїв, що варіюються залежно від ситуації, законодавства та виду об'єкту ІВ. У свою чергу в університетах ліцензійні платежі розподіляються відповідно до внутрішнього Статуту кожної установи. Як правило, дослідники отримують між 1/3 та 1/2 фінансових відрахувань від роялті. Крім цього за дослідником закріплено право роботи на приватного замовника протягом чотирьох років без втрати своєї посади.

Фінансові надходження дослідникам варіюються подібним чином і у Франції — залежно від того, ДДО якого типу — університетського чи не університетського, є. У першому випадку розподіл роялті відбувається у співвідношенні 50% на

50%, у другому — залежно від домовленості. Водночас дослідники ДДО університетського типу можуть володіти до 15% акцій у створених інноваційних компаніях за умови збереження свого статусу державного службовця протягом шести років. Дослідники ДДО не університетського типу можуть витратити до 20% свого часу, забезпечуючи наукову підтримку компаніям за умови збереження статусу державного службовця.

У Греції дослідники отримують 60%, відповідна ДДО — 40% платежів. До того ж доля дослідників може бути ще збільшена за умови зміни політики ДДО у галузі прав на ІВ. Водночас дослідники можуть працювати в інтересах приватного сектора над розробкою своїх проєктів протягом двох років без втрати статусу або посади та отримувати за таких обставин до 50% свого окладу. Перебування у такій відпустці може бути подовжено ще на три роки, протягом яких він отримує до 25% свого окладу.

В Італії, де права на ІВ дослідники отримали з 2001 року, ДДО отримує від 30 до 50% ліцензійних платежів (роялті) залежно від положень внутрішнього Статуту. До того ж за дослідниками також закріплюється право працювати в якості допоміжного технічного персоналу на підприємствах протягом чотирьох років, протягом яких компанії зобов'язані забезпечити їм виплату додаткової компенсації.

Разом із тим слід відзначити, що закріплені національними законодавствами європейських країн підходи щодо розподілення прав на результати науково-дослідних робіт,



на виплату винагород тощо, не усувають до кінця проблем, характерних і для України, пов'язаних, зокрема, із взаємозв'язком науки та виробництва, комерціалізацією результатів НДДКР.

З одного боку, існує ситуація, за якої витрати державного та приватного секторів ЄС на НДР постійно підвищуються. Наприклад, 182 млрд. євро у 2002 році, за даними Eurostat3, проти 309 млрд. євро, витрачених у США. Однак, зазначений показник ЄС складає менше 2% від ВВП проти 2,8% у США і майже 3% в Японії. Таке несприятливе порівняння призвело до того, що Європейська комісія поставила перед собою мету підняти зазначений показник до 3% у 2010 році.

Водночас, крім фінансових показників, в Європі існує проблема низького доступу компаній до результатів наукових досліджень (за виключенням практики діяльності компаній великого бізнесу, які ведуть власні дослідження), внаслідок чого низьким є процес впровадження інновацій у виробництво. Однією з підстав такої ситуації є слабкі зв'язки між науково-дослідними установами та університетами та європейським бізнесом (на відміну від США). Дослідження Economist Intelligence Unit свідчать про наявність багатьох скарг щодо діяльності у сфері НДР в Європі, починаючи від неправильного розподілу державних коштів (занадто багато спрямовується на фундаментальні дослідження, і замало — на прикладні НДР), і закінчуючи недовірою університетів до корпоративних клієнтів або неспроможністю науково-дослідних інститутів залучити та утримати та-

лановитих дослідників. Все це разом узятє обмежує вплив НДР на інновації в європейських компаніях. Ще одна проблема полягає у тому, що малі та середні підприємства Європи обмежені у доступі до результатів НДР, що не дозволяє їм скористатися результатами технологічних інновацій [5].

Корисним під час вивчення цих питань може стати досвід США з використання у приватному секторі результатів НДДКР подвійного призначення, отриманих у ході реалізації державних програм. Патентна охорона часто використовується у галузі програмного забезпечення та правової охорони результатів досліджень у галузі біології, генної інженерії, молекулярної генетики та інших наук про життя. Патентна охорона стає дешевше, розширюється об'єм патентної інформації, що надається безоплатно через Інтернет. Сьогодні однією з важливих особливостей патентної охорони у США є наявність однорічного періоду після публікації (розкриття винаходу), коли вважається, що винахід не втратив новизни.

Однак на увагу заслуговує і негативний досвід США у сфері закріплення за державою прав на патентування результатів усіх НДДКР, що фінансувалися з федерального бюджету. Оскільки саме у США такий порядок був закріплений законодавством, вони перші отримали негативні наслідки такої практики та першими відмовилися від неї [2].

Зокрема, оскільки уряд фінансував дослідження, йому належали й усі результати комерційної реалізації нового продукту, що не сприяло розвиткові інноваційної діяльності.



## ПРАВО ТА ІННОВАЦІЇ

В результаті лише дуже невеликий відсоток винаходів використовувався у промисловості та ліцензувався. В кінцевому рахунку в країні виникли проблеми, пов'язані з уповільненням технічного прогресу та зниженням конкурентоспроможності американських товарів на світовому ринку. Свого часу лише прийняття у 1980 р. закону Бай-Доула зламало цю негативну тенденцію. І сьогодні спостерігається ситуація, коли уряд заохочує розробки у приватному секторі під час збереження своїх інтересів на базі конкретного механізму взаємодії уряду та приватного сектору.

В останні роки лише незначна частина винаходів, що отримуються під час виконання публічно фінансованих НДДКР, патентується на ім'я уряду США тими 6 агентствами, через які здійснюється фінансування (а саме Національний інститут здоров'я NIH, Сухопутні сили Army, Військово-морський флот Navy, Військово-повітряні сили USAF, Міністерство енергетики DOE, Аерокосмічне агентство NASA).

Вони не лише отримують патенти, але й займаються ліцензуванням. Водночас обсяг роялті, що виходить в результаті ліцензування, достатньо невеликий порівняно з обсягами бюджетного фінансування.

Слід відзначити, що принципові зміни в американському законодавстві, що відбулися у 80-х роках, призвели до полегшення процесу передачі технологій у промисловість, у тому числі — у малий бізнес. Завдяки введеній внаслідок прийняття Закону Бай-Доула особливий процедурі патентування винаходів, отриманих в університетах, інших неко-

мерційних організаціях і у малому бізнесі за наявності бюджетного фінансування, останні отримали можливість закріплювати за собою майнові права на винаходи, отримані на підставі досліджень, що фінансувалися за рахунок бюджетних коштів.

У свою чергу поправка 1984 року дозволила дослідницьким інститутам оформляти їх майнові права на третіх осіб для подальшого розвитку. Закон 1980 року про технологічні інновації, відомий як закон Стівенсона Уайдлера, виправлений у 1986 р. у відповідності з Федеральним Актом про Передачу Технології, уповноважив федеральні лабораторії здійснювати спільні науково-дослідницькі угоди (CRADAs) з приватними фірмами та оформляти на ці фірми патенти на будь-які отримані результати.

Повертаючись до європейського досвіду, можна констатувати, що у жодній країні континентальної системи права держава як така не може бути суб'єктом відносин в галузі інтелектуальної власності. Якщо вона бере участь в обігу ІВ, то лише через посередництво юридичних осіб (організацій). Відповідно, правами володіє не держава, а державні організації.

Тому ідея наділити державних замовників правом розпоряджатися інтелектуальною власністю (від імені держави) запозичена не з європейського, а з американського патентного законодавства. Однак слід звернути увагу, що в американському законодавстві закріплення виключних прав на винаходи за державою, представленою в особі державного замовника НДДКР, пе-



редбачає отримання патенту на ім'я цього замовника. Однак процедура отримання такого патенту є достатньо складною і обмеженою за строками. Фактично, тут реалізується принцип, за якого до подачі заявки на отримання іноземного патенту слід подати заявку до національного патентного відомства і лише по закінченні певного строку (у США — 6 місяців) можна подавати заявку до іноземного патентного відомства. Така процедура дозволяє уникнути затягування процесу патентування та створення підстав для корупції.

Тому більш доцільним для України повинен стати європейський досвід, який не пов'язується напряму з ідеєю наповнення бюджету за рахунок реалізації прав ІВ, що належать державі. Реалізація прав України на результати науково-технічної діяльності повинна здійснюватися через забезпечення інтересів суспільства та національної промисловості у тих випадках, коли на підтримку НДДКР використовуються бюджетні ресурси. Тому законодавчо необхідно визначитися з під-

тримуваними урядом формами співробітництва між національною промисловістю та наукою, у тому числі шляхом запровадження трьохсторонніх контрактів на проведення НДДКР за участі держави, передбачити порядок визначення форми правової охорони отримуваних результатів із урахуванням інтересів усіх сторін та закріплення прав на ці результати (переважно, за промисловістю), а також норми, що забезпечують пріоритет національної промисловості. Прозорими і такими, що не передбачають різні тлумачення, повинні бути і критерії, на підставі яких держава входить до угоди третьою стороною. Патентна охорона в Україні повинна відігравати ключову роль у правовій охороні результатів НДДКР, отриманих під час бюджетного фінансування. ◆

#### Література:

1. Авдеев В., Носкова В., Фомичев Ю. *Российские мегапроекты: стратегическая направленность и трудности на пути продвижения // Интеллектуальная собственность. Промышленная собственность, 2006. — № 5. — С. 14 — 15.*
2. *Развитие законодательства об интеллектуальной собственности // <http://www.akdi.ru/pravo/iam/1.htm#4>*
3. Клесова С., Попова Е. *Право собственности на результаты исследований, созданные за счет и с привлечением бюджетных средств (Европейский подход к решению проблемы) // Интеллектуальная собственность. Промышленная собственность, 2006. — № 5. — С. 42 — 50.*
4. *НИР и профессиональное обучение для малых и средних предприятий Финляндии*  
*// <http://www.microsoft.com/Rus/Government/analytics/EUI/part2.mspx>*
5. *Какие факторы тормозят развитие Европы?*  
*// <http://www.microsoft.com/Rus/Government/analytics/EUI/part2.mspx>*